
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №1
s. 215-229
doi: 10.36121/dwereda.21.2024.1.215

Dorota Wereda
ORCID 0000-0003-1084-2212
(Uniwersytet w Siedlcach)

Pochodzenie społeczne zakonników litewskiej prowincji bazylianów w XVII–XVIII wieku*

Streszczenie: Artykuł analizuje pochodzenie społeczne zakonników litewskiej prowincji bazylianów w XVII–XVIII w. Przedstawia regulacje ustanowione podczas obrad kapituł zakonnych oraz ich wdrażanie. Warunki rekrutacji nie wprowadzały kryteriów i ograniczeń dotyczących pochodzenia stanowego kandydatów. Analiza pochodzenia w wybranych grupach zakonników wykazała, że w znaczącej większości wywodzili się ze stanu szlacheckiego. Życie zakonne było wybierane przez bardzo małą liczbę synów duchownych unickich. Nie było żadnego zakonnika pochodzącego ze stanu chłopskiego. Zakonnicy pochodzący z rodzin szlacheckich obsadzali wyższe urzędy oraz funkcje duszpasterskie wymagające kontaktów z wiernymi (kaznodzieja, nauczyciel). Pochodzenie ze stanu szlacheckiego mogło utrudniać prowadzenie pracy duszpasterskiej wśród wiernych. Szlacheckie pochodzenie determinowało kierunek przeobrażeń Cerkwi unickiej w sferze kultury artystycznej. Wychowani w gustach kultury szlacheckiej zakonnicy stawali się pasem transmisyjnym kultury elitarnej w społecznościach, w których prowadzili działalność duszpasterską i edukacyjną. Porównanie z innymi zgromadzeniami w Rzeczypospolitej wykazuje, że przewaga liczebna zakonników pochodzących z rodzin szlacheckich była specyfiką litewskiej prowincji bazylianów.

Słowa kluczowe: państwo polsko-litewskie, Cerkiew unicka, bazylianie, litewska prowincja bazylianów, pochodzenie społeczne bazylianów

---

* Artykuł powstał jako wynik badań prowadzonych w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki numer umowy 2020/39/B/HS3/01232.

W publikacji zostały wykorzystane dane badawcze zgromadzone w projekcie finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki nr. UMO-2020/39/B/HS3/01232 „Bazylianie prowincji litewskiej w latach 1617–1839”. Autorzy bazy danych: dr hab. Dorota Wereda, dr hab. Irena Wodzianowska, dr Ina Każuro, dr Dżianis Liseichykau przy współpracy z dr. hab. Bogumiłem Szadym.

Social origins of Basilian Monks of the Lithuanian Province in the 17th-18th centuries

Annotation: The article analyses the social background of the monks of the Lithuanian Basilian province in the 17th-18th century. It outlines the regulations established during the sessions of monastic chapters and the manner of how they were implemented. Recruitment conditions did not impose criteria and restrictions on the candidates' social background. The analysis of their background in the selected groups of monks has revealed that the vast majority of them came from the nobility. Religious life was chosen by a very small number of sons of Unitarian clergy. There were no monks coming from peasantry. Monks coming from noble families held higher offices and fulfilled pastoral functions requiring contact with the faithful (preacher, teacher).

Noble origin may have hindered pastoral work among the faithful. The noble background determined the direction of the transformation of the Uniate Church in the sphere of artistic culture. Educated along the lines of noble culture, monks became a vehicle imparting elite culture in the communities where they conducted pastoral and educational activities. A comparison with other congregations in the Polish-Lithuanian Commonwealth shows that the preponderance of monks from noble families was a feature characteristic of the Lithuanian Basilian province.

Keywords: The Basilian Order, Lithuanian province, social origins, 17th-18th century

Zakon bazylianów poprzez różnorodne formy działalności duszpasterkiej i edukacyjnej miał znaczący wpływ na przeobrażenia dziejowe wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej. Mnisi tworzyli również elity intelektualne Cerkwi unickiej. Dla bazylianów zarezerwowana była obsada biskupstw¹. Poznanie nowych kontekstów aktywności członków prowincji litewskiej mogą przynieść badania socjograficzne, których jednym z wymiarów jest analiza w aspekcie pochodzenia społecznego.

Celem artykułu jest prezentacja pochodzenia społecznego grupy tworzącej społeczność zakonną bazylianów prowincji litewskiej (1617-1839) w momencie wstąpienia do zgromadzenia, czyli przyjęcia do nowicjatu, po którym składali ślub i zostali włączeni do wspólnoty mniszej.

Na podstawie informacji zawartych w dokumentach wytworzonych przez zakon niemożliwe jest poznanie i określenie stanu społecznego wszystkich adeptów życia zakonnego. Przepisy regulujące życie bazylianów nie zawierają postanowień ani zaleceń dotyczących obowiązku rejestracji pochodzenia. Warunki rekrutacji nie wprowadzały kryteriów i ograniczeń dotyczących pochodzenia stanowego kandydatów. Brak było również sformułowanego wymogu odnośnie osób tzw. prawego pochodzenia kandydatów do stanu zakonnego, czyli urodzonych w związku małżeńskim (takie kryterium znajdowało się w warunkach przyjęcia do duchowień-

---

¹ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014; M. Pidlypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986; *Zakon bazyliński na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabramiak, B. Lorens, Rzeszów 2018; D. Wercda, *Bazylianie jako biskupi Cerkwi unickiej w Rzeczypospolitej XVIII w.*, w: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2012, s. 37-58.

stwa diecezjalnego)². W regułach zakonnych brak było również informacji na temat kryteriów finansowych (analogicznych do posagów w zakonach żeńskich). Procedura przyjęcia do nowicjatu zakonnego nakładała na przełożonych obowiązek zasięgnięcia u rodziców lub krewnych informacji na temat pochodzenia kandydata, jego upodobań, opinii w lokalnej społeczności, oraz najbliższego środowiska³.

Wraz z formowaniem się wspólnoty zakonnej litewskiej prowincji regulacje odnoszące się do pochodzenia społecznego wprowadzały postanowienia kapituł zakonnych. Podczas posiedzenia tego gremium w 1667 r. w Wilnie ustanowione zostało ograniczenie z zastosowaniem kryterium środowiska społecznego. Zakonnicy zdecydowali o wykluczeniu z grona aspirujących do litewskiej prowincji bazylianów rzemieślników⁴. Ograniczenie to nie odnosiło się do całego stanu mieszczańskiego. Do społeczności zakonnej należeli zakonnicy pochodzący z rodzin mieszczańskich: synowie burmistrza Wilna Ignacego Dubowicza – Aleksy (ok. 1605–1652) i jego brat Jan (zm. 1646). Burmistrzem Wilna był również ich brat Stefan⁵. Mieszczańska rodzina Dubowiczów zaliczała się w XVII w. do elit miejskich a jej przedstawiciele byli skoligaceni ze szlachtą. Synem burmistrza Wilna – Jana Ohurcewicza i bratankiem członka rady miejskiej Andrzeja był również January Ohurcewicz (ok. 1664–1729)⁶. Synem burmistrza Witebska Ignacego Daniłowicza był Stefan Litwinko (1684–1753)⁷. Hippolitus Olisiewicz (Olisiejewicz) (ok. 1652–ok. 1690) był synem burmistrza Mińska⁸. Gabriel Ratkiewicz (Radkiewicz) (1662–1711) był synem członka rady miejskiej miasta Różana⁹. Przeszkodą w wstąpieniu do zakonu nie było pochodzenie z rodzin kupieckich. Synem kupca był Atanazy Pakosta

² D. Wereda, *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII wieku*, Siedlce 2014, s. 122.

³ Sumariusz reguł Bazylego Wielkiego..., 1743, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 3704, s. 13.

⁴ „Rzemieślnicy żeby żadną miarą nie kasali się ad ordines być promowani, gdyż y z rzemiosłem dostąpią zbawienia wiecznego”. Congregacja XVII. Wileńska 1667 r., w: Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси (dalej: АС), т. 12, Вильна 1900, s. 99.

⁵ Na temat pełnienia funkcji burmistrza przez Stefana Dubowicza w literaturze na temat Wilna w XVII w. są rozbieżności. D. Frick komentując dokumenty rewizji z lat 1636 i 1639 stwierdził: „choć późniejsze dokumenty czasami obdarzały Stefana tytułem burmistrza, nie figuruje on wśród piastujących ten urząd. Pełnił funkcję rajcy w latach 1646 i 1652; natomiast w komentarzach do inwentarza kamienicy burmistrza Wilna Mikołaja Kliczewskiego z 1654 r. tytułuje go burmistrzem (*Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick, Warszawa 2008, s. 121, 556); jako burmistrz jest odnotowany w opracowaniach: H. Sahanowicz, *Poglądy historyczne a świadomość obywatelska archimandryty wileńskiego Aleksego Dubowicza*, w: *Kultura polityczna w Polsce, t. 5: Elity dawne i nowe*, red. M. Kosman, Poznań 2005, s. 79–85; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 588.

⁶ *Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego Congregationis SSmae Trinitatis prowintyey Litewskiej, Ruskiej y Wołyńskiej pod rządem Proto Archimandryty od całej Congregatyej prawnie obranego przysięgłych swoich każdego ręką wpisanych od Roku Pańskiego 1674 aż do Roku 1697*, Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук (dalej: СПИИРАН), ф. 52, оп. 1, нр 377, к. 29; *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne...*, s. 156

⁷ Witebski klasztor bazylianów 1761–1797, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 634, op. 3, sygn. 538, k. 7.

⁸ Katalog zmarłych osób w zakonie świętego Bazylego Wielkiego, СПИИРАН, ф. 52, оп. 1, нр 324, k. 6v.

⁹ *Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego*, СПИИРАН, ф. 52, оп. 1, нр 377, к. 31.

(zm. 1625), biskup chełmski¹⁰. Z zamożnej rodziny kupieckiej pochodził Jan Kuszelicz (1648–1705)¹¹. Kupiecka rodzina Kuszeliczów w XVII w. w Wilnie należała do elity miejskiej¹². Z rodziny o wysokim statusie ekonomicznym i społecznym, określanym terminem „patrycjusz”, pochodził Sylwester Brażyc (zm. 1678)¹³. Brak jest informacji o zakonnikach pochodzących z elitarnych rodzin mieszczańskich w XVIII w.

Kolejnym ograniczeniem był zakaz przyjmowania do zakonu wiernych Cerkwi prawosławnej przedstawiony podczas kongregacji w Nowogródku w 1671 r., który zrehabilitowano w sposób następujący:

„Od schizmy nie przyjmować, chyba z licencją protoarchimandryty, i wpróżdo spróbować dobrze”¹⁴.

Prawdopodobnie intencją formułujących tę zasadę było zastosowanie jej do osób duchownych z Cerkwi prawosławnej. W XVII w. w gronie zakonników litewskiej prowincji bazylianów znajdowało się wielu pochodzących z rodzin prawosławnych. Posiadanie prawosławnych przodków nie było przeszkodą w obejmowaniu urzędów w zakonie i strukturach Cerkwi. Z rodziny prawosławnej pochodził Leon Kiszka¹⁵, protoarchimandryta (od 1703 do 1713 r.), biskup diecezji włodzimiersko-brzeskiej (od 1711 do 1728 r.) i metropolita kijowski (od 1714 do 1728 r.). Wychowanie w rodzinie prawosławnej nie stanowiło przeszkody do podjęcia nauki w seminarium papieskim w Wilnie. Studentem w seminarium w Wilnie był Jan Kuszelicz (1648–1705), pełniący zakonne funkcje protokonsultora, konsultora i protoarchimandryty (1698–1703)¹⁶.

Pomimo ograniczeń do zakonu przyjmowano osoby po święceniach uzyskanych w Cerkwi prawosławnej. Hippolitus Olisiewicz (Olisiejewicz) dołączał do litewskiej prowincji bazylianów jako duchowny, „uczony kaznodzieja” Cerkwi prawosławnej. Być może był to precedens stworzony dla wyjątkowej postaci w nadzwyczajnej sytuacji. Postawa Hipolita miała być przykładem dla jego ojca burmistrza Mińska, który jako wierny Cerkwi prawosławnej uznał ideę unii. Bazylianie zabiegali o odbudowę swoich wpływów po zniszczeniu klasztoru w Mińsku przez wojska rosyjskie w poł. XVII w. i pozyskania mieszczan dla idei unii. Wsparcie burmistrza mogło w tej sytuacji mieć kluczowe znaczenie¹⁷.

¹⁰ A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, seria: *Studia i Materiały do Dziejów Chrześcijaństwa Wschodniego w Rzeczypospolitej*, Lublin, 2005, s. 61–67.

¹¹ Katalog zmarłych osób..., k. 13v.

¹² *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne...*, s. 178–179, 264, 525, 549.

¹³ Й. Скрутењ, *Життєписи Василяя (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки), тв: Аплекта Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, т. 3: *Жовквa: Печатня ОО Василювн у Жовкві - Турис РР. Basilianorum Zolkieviae*, Жовквa 1930, s. 500.

¹⁴ Congregacja XVIII. Nowogrodzka, w: AC, т. 12, s. 104.

¹⁵ *Metrika professow...*, k. 39v.

¹⁶ Katalog zmarłych osób..., k. 13v.

¹⁷ Tamże, k. 6v.

Brak jest informacji o działaniach aktywizujących i zabiegających o rekrutację, pomimo zauważalnego w II poł. XVII w. braku obsady w placówkach klasztornych. Problem ten bazylianie omawiali na kongregacji w 1679 r. w Żyrowicach, podczas której protoarchimandryta Pachomiusz Ohilewicz wyraził zaniepokojenie brakiem zakonników:

„skąd przewidować nowicjat, ponieważ tak szczupła liczba person w zakonie, iż trudno, a prawie niepodobna, wszystkie monstery potrzebnymi i godnymi osobami opatrzyć”¹⁸.

W XVII w. brak jest informacji o warunkach stawianych kandydatom uwzględniających kryterium umiejętności, wykształcenia, kwalifikacji intelektualnych, kompetencji językowych. Podczas kongregacji w 1671 r. w Nowogrodzku wobec nauczycieli nowicjatu sformułowane zostały oczekiwania:

„powinni wiedzieć, kogo przyjmują do zakonu, opisać osobę, jaka jest”¹⁹.

Brak wymogów wynikał z niedoborów kadrowych. Rozwój struktur i stabilizacja sytuacji w Cerkwi unickiej w Rzeczypospolitej przyczyniły się do większych oczekiwań wobec kandydatów. W postulatach zgłoszonych przez reprezentantów klasztoru w Bytenu podczas obrad kongregacji w Białej w 1709 r. zalecano, aby do nowicjatu przyjmowano „ludzi godnych i uczonych tylko, a nie tych, którzy ani po rusku, ani po łacinie nie umieją”²⁰. Wytyczne dotyczyły kompetencji intelektualnych, językowych i postawy moralnej. Nie sformułowano kryterium pochodzenia społecznego.

Wraz z wejściem za furtę klasztorną decydujący się na wstąpienie do wspólnoty zakonnej zmieniali przynależność stanową. Od momentu profesji, a praktycznie z chwilą przyjęcia habitu, stawali się oni członkami nowego stanu – stanu duchownego. Eksponowanie pochodzenia „ze świata” w zakonie uważano za zbędne. Bazylianie prowincji litewskiej na kongregacji obradującej w Wilnie w 1636 r. piętnowali odwoływanie się zakonników do pochodzenia ze stanu szlacheckiego:

„jako nieznośną hardość jest tych braci i szaleństwo, którzy szlacheckim się urodzeniem popisują, inszemi słowy i rzeczą gardząc, co srodze zganiwszy, mówiąc, iż nie znają ci, jako stan zakonny wysokim i wszelki stan świata tego przewyższającym jest”²¹.

Postulat ten został sformułowany w okolicznościach tworzenia struktur klasztornych i niedoborów obsady. Kwestia pochodzenia ponownie była rozpatrywana kilka dziesięcioleci później, w znacznie korzystniejszych dla funkcjonowania zakonu

¹⁸ Kongregacja XX. Żyrowicka 1679 r., w: AC, t. 12, s. 119.

¹⁹ Kongregacja XVIII. Nowogrodzka..., w: tamże, s. 103.

²⁰ Kongregacja XXVI. Bialska 1709 r., w: tamże, t. 12, s. 161.

²¹ Kongregacja XVI. Wileńska 1636 r., w: tamże, s. 45.

okolicznościach, na kongregacji w 1703 r. w Nowogródku, podczas której przedstawiona była propozycja, aby do składanych dotychczas trzech ślubów zakonnych (ubóstwa, posłuszeństwa, czystości) dodawany był czwarty, zobowiązujący do niepodejmowania starań o „żadne honory” poprzez które rozumiano prawdopodobnie urzędy i godności świeckie²². W regułach zakonnych odnoszących się do pokory zalecano: „urodzeniem, honorem i talentami [...] nie chęścić się”²³.

W źródłach zakonnych w niewielu przypadkach dokumentowane były kwestie pochodzenia społecznego członków wspólnoty, co mogło być konsekwencją wewnętrznych regulacji. Składający profesję zakonną zapisywali własnoręcznie adnotację formuły potwierdzającą ten fakt w księdze profesów. Zachowana księga profesów (115 wpisów z lat 1674–1696) zawiera adnotacje, w których wstępujący do stanu duchownego uważali za ważne umieszczenie informacji o swoim pochodzeniu²⁴. We własnoręcznych wpisach trzech zakonników zamieściło informację o swoim pochodzeniu ze stanu szlacheckiego: w 1677 r. Pafnucy Sawicki, zanotował, że był synem podstarosty nowogródzkiego²⁵, w 1684 r. Kazimierz, w zakonie Konstantyn Bułhak, zanotował informację o tytułach urzędniczych: podstolic i podstarościc słonimski²⁶, w 1696 r. Jan, w zakonie Innocenty Malejewski, zanotował, że był synem podstolego pińskiego²⁷. Dla synów urzędników tytułujących się urzędami plasujących się nisko w hierarchii urzędniczej była to informacja ważna i godna odnotowania. Danych o swoim pochodzeniu, podobnie jak wielu innych zakonników pochodzących ze stanu szlacheckiego, nie umieścił we własnoręcznym wpisie zanotowanym w 1680 r. Antonin Żółkiewski, krewny panującego wówczas Jana III Sobieskiego (1697–1702 biskup piński)²⁸.

W gronie wpisujących się w księdze profesów dwóch zakonników uważało za godne podkreślenie swojego pochodzenia ze stanu mieszczańskiego: January Ohurcewicz, odnotował się jako syn burmistrza Wilna²⁹, natomiast Gabriel Georgius Ratkiewicz jako syn członka rady miejskiej w mieście Różana³⁰. W księdze profesów adnotację o swoich umiejętnościach krawieckich umieścił również mieszczanin Izajasz Kulicz, który zobowiązał się, że w zakonie pozostanie jako brat laik i „będzie służył rzemiosłem krawieckim”, pracował bez wynagrodzenia „wiernie i ochotnie” i zamieszka w miejscu wskazanym przez przełożonych³¹. Jeden profes

---

²² „Zrania proponowana była kwestia, aby oprócz 3 ślubów zakonnych poprzysiężonych przydawano po tym votum quartum niestaranja się o żadne honory i od wszystkich exnunc ostensa a claritas [odtąd okazało się jasne] do przysięgi ale na to, obawiając się, sub tempus corrupti saeculi, malas perjuriorem eorum sortes [w czasach zepsutego wieku zło zepsuło] nie zezwolono”. Congregatia XXV. Nowogrodzka 1703 r., w: tamże, s. 145.

²³ Sumariusz reguł Bazylego Wielkiego..., s. 30.

²⁴ *Metrika professow...*, k. 7v–60.

²⁵ Tamże, k. 13.

²⁶ Tamże, k. 35.

²⁷ Tamże, k. 56v.

²⁸ Tamże, k. 23v–24.

²⁹ Tamże, k. 29.

³⁰ Tamże, k. 31.

³¹ Tamże, k. 33.

uważał za godne odnotowania fakt pochodzenia ze stanu duchownego, pełniącego urząd diecezjalny. Jona Kostrowski zapisał, że był synem protopopa mińskiego³², duchownego urzędnika unickiej metropolii kijowskiej. Pozostali zakonnicy (109) w księdze profesów nie umieścili informacji o swoim pochodzeniu społecznym.

Poznanie informacji na temat pochodzenia społecznego dla części społeczności zakonników prowincji litewskiej z przełomu XVIII i XIX w. z 38 klasztorów (w 1772 r. prowincja liczyła ok. 72 placówek klasztornych i misyjnych) umożliwił spis sporządzony ok. 1800 r. przez prowincjała Paschazego Leszczyńskiego, prawdopodobnie na potrzeby władz rosyjskich. Wykaz zawiera informacje o zakonnikach, zarówno aktywnych, jak i pozostających w stanie spoczynku ze względu na podeszły wiek i stan zdrowia, o klerykach przygotowujących się do święceń, braciach zakonnych.

Tabela 1. Pochodzenie społeczne bazylianów prowincji litewskiej ok. 1800 r. (z 38 klasztorów)

Pochodzenie społeczne	Liczba (%)
Szlacheckie	230 (67,65%)
Mieszczańskie	92 (27,06%)
Duchowne	18 (5, 29%)
Razem	340 (100%)

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unickiej Brzeskiej Duchowieństwie Zakonu Świętego Bazylego Wielkiego*, СПИИРАН, ф. 52, оп. 1, нр 56, к. 1–13v.

Analiza liczbowa społeczności zakonnej wykazuje zdecydowaną przewagę zakonników stanu szlacheckiego. Życie zakonne było wybierane przez bardzo małą liczbę synów duchownych unickich (w unickiej metropolii kijowskiej było ponad 10 tysięcy unickich parafii). Nie było żadnego zakonnika pochodzącego ze stanu chłopskiego.

Tabela 2. Pochodzenie społeczne przełożonych klasztorów bazyliańskich prowincji litewskiej ok. 1800 r. (z 38 klasztorów)

Pochodzenie społeczne	Liczba (%)
szlacheckie	34 (89, 47)
mieszczańskie	4 (10,53)
duchowne	0
razem	38 (100%)

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unickiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1–13v.

³² Tamże, k. 31.

Wszystkie funkcje w zarządzie prowincji: prowincjała, konsultorów, sekretarza były obsadzone przez zakonników pochodzenia szlacheckiego. Również zakonnicy pozostający w otoczeniu biskupów diecezjalnych: oficjałowie oraz prefekci seminarium pochodzili ze stanu szlacheckiego. Wyjątkiem był wywodzący się z mieszczaństwa i przebywający w Petersburgu (do śmierci w 1805 r.) kapelan metropolity Teodozego Rostockiego – Marcei Jaroszewski, który otrzymał tę funkcję od carycy Katarzyny II w celu utrudnienia, ale również kontroli kontaktów hierarchy z duchownymi i wiernymi. Pochodzenie mieszczańskie nie zamykało drogi awansu do stanowiska przełożonego monasteru. Funkcje tę ok. 1800 r. pełnili zakonnicy pochodzący ze stanu mieszczańskiego w czterech klasztorach: Berezweczu (Fortunat Gintowt), Czerlonie (Pallady Zaffatay), Chomsku (Filemon Niedźwiecki), Helianowie (Teofan Pankiewicz). W tym gronie znajdowały się osoby wyróżniające się potencjałem intelektualnym i zasługami w działalności misyjnej. Przełożonym nie był żaden zakonnik pochodzenia duchownego.

Funkcją, wobec której wierni stawiali duże oczekiwania oraz wymagającą kompetencji intelektualnych i przygotowania retorycznego był kaznodzieja klasztorny.

Tabela 3. Pochodzenie społeczne zakonników pełniących funkcje kaznodziei w klasztorach bazylianów prowincji litewskiej ok. 1800 r. (z 38 klasztorów).

Pochodzenie społeczne	Liczba	% społeczności stanu społecznego wśród zakonników
szlacheckie	15	6,52
mieszczańskie	5	5,44
duchowne	0	0
razem	20	

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1-13v.

W obsadzie 20 (z 38) klasztorów znajdował się kaznodzieja zobowiązany do przygotowywania i wygłaszania kazań. Obowiązki te pełnili mnisi pochodzenia szlacheckiego i mieszczańskiego. Proporcjonalnie do liczby wszystkich zakonników w analizowanej społeczności pochodzących z tych stanów społecznych była to liczba podobna, co może świadczyć o podobnych proporcjach w tych grupach społecznych zakonników posiadających przygotowanie do tej funkcji.

Ważną dla zakonu i społeczeństwa aktywnością bazylianów była działalność edukacyjna kształcąca własne kadry (studia zakonne w Byteniu, Sućkowie, Torokaniach, Wilnie, Żyrowicach), adresowana do duchowieństwa diecezjalnego (seminaria w Ławryszewie i Nowym Świerżeniu) i młodzieży świeckiej. Zakonnicy byli nauczycielami w szkołach posiadających status szkół publicznych (w Berezweczu, Borunach, Brześciu, Podubisiu) i przyklasztornych szkołach parafialnych (Jakobsztadt, Mir, Nowosiółki, Różana). Na przełomie XVIII i XIX w. zakonnicy wykładali także w Wilnie na Uniwersytecie i seminarium papieskim.

Tabela 4. Pochodzenie społeczne zakonników pełniących funkcje edukacyjne w klasztorach prowincji litewskiej ok. 1800 r. (z 38 klasztorów).

Pochodzenie	Szkoły zakonne	Szkoły publiczne, seminarium papieskie i Uniwersytet w Wilnie	Szkoły przyklasztorne parafialne	Placówki kształcące duchowieństwo diecezjalne	Razem
szlacheckie	8	29	3	5	45
mieszczańskie		2			2
duchowne			1	1	2
ogółem	8	31	4	6	49

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1–13v.

W grupie nauczycieli i wykładowców dominującą grupę stanowili zakonnicy pochodzący z rodzin szlacheckich. Mnisi pochodzący z rodzin duchowieństwa uczyli w szkole parafialnej w Różanie (Pafnucy Nestorowicz) i w seminarium w Nowym Świerzeniu (Izydor Pomarański). Zakonnicy pochodzenia mieszczańskiego uczyli w szkołach publicznych w Podubisiu (jako nauczyciel klasy pierwszej Jozafat Mężyński, w Żyrowicach (Józef Bułasewicz jako nauczyciel matematyki)³³. Analiza grupy bazylianów trudniących się nauczaniem wykazuje dominującą przewagę liczebną osób pochodzenia szlacheckiego. Trudno jest rozstrzygnąć, czy jest to konsekwencja potencjału edukacyjnego, czy zapotrzebowania społecznego uczniów i rodziców.

Sprawne funkcjonowanie gospodarstwa i gmachu klasztoru zapewniali zakonnicy, którzy pełnili funkcje „braci od posług”, czyli zajmowali się obsługą spraw gospodarczych w klasztorach.

Tabela 5. Pochodzenie społeczne zakonników (ojców i braci) pełniących funkcje służebne w klasztorach prowincji litewskiej ok. 1800 r. (z 38 klasztorów).

Pochodzenie społeczne	Liczba	% społeczności stanu społecznego wśród zakonników
szlacheckie	3	1,3%
mieszczańskie	14	15%
duchowne	1	5,6%
razem	18	

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1–13v.

³³ *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 8–9, 13v.

Obsługę gospodarczą tworzyli zakonnicy pochodzący ze wszystkich stanów społecznych. Największą grupę stanowili mnisi pochodzenia mieszczańskiego, ale również funkcję tę pełniły trzy osoby ze stanu szlacheckiego: Antoni Szwerzyn (Hłusznia), Aleksander Owsiany (Byteń) i Jakub Jasiński w klasztorze wileńskim w refektarzu³⁴. Pochodzenie szlacheckie nie było przeszkodą do podejmowania zajęć służebnych dla zakonników pochodzenia mieszczańskiego czy duchownego, co może być potwierdzeniem, że w społeczności zakonnej o pełnionej funkcji decydowały predyspozycje intelektualne czy zaangażowanie w pracę duszpasterską.

Informacje ze spisu mogą posłużyć do interpolacji wniosków w czasie przeszłym i przyszłym. Analiza liczbowa pochodzenia społecznego zakonników w podszłym wieku może sugerować, że we wcześniejszych dziesięcioleciach odsetek zakonników był większy, natomiast analiza liczbowa uczniów przygotowujących się do stanu zakonnego w wewnętrznych studiach zakonnych w Bytenu (wymowy), Sućkowie (teologii moralnej), Torokaniach (łaciny), Wilnie (teologii dogmatyczno-spekulatywnej), Żyrowicach (filozofii) może wskazywać na zmniejszanie się w społeczności zakonnej odsetka zakonników ze stanu mieszczańskiego i zupełną rezygnację z możliwości wstąpienia do zgromadzenia synów kapłańskich. Przeobrażenia te mogły być wynikiem dostępu mieszczan i chłopów do coraz liczniej powstających seminariów duchownych.

Tabela 6. Pochodzenie społeczne zakonników (ojców i braci) w wieku uniemożliwiającym pełnienie funkcji zakonnych w klasztorach prowincji litewskiej w 1800 r. („niedołężny starzec”, „wysłuszony starzec”).

Pochodzenie społeczne	Liczba	% społeczności stanu społecznego wśród zakonników
szlacheckie	7	3,04
mieszczańskie	6	6,52
duchowne	0	0
razem	13	

Źródło: *Wiadomość o znaydującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1–13v.

Tabela 7. Pochodzenie społeczne uczniów w szkołach zakonnych przy klasztorach prowincji litewskiej ok. 1800 r.

Pochodzenie społeczne	Liczba	% społeczności stanu społecznego wśród zakonników
szlacheckie	42	85,71
mieszczańskie	7	14,29

³⁴ Tamże, k. 4, 11.

duchowne	0	0
razem	49	

Źródło: *Wiadomość o znajdującym się w Diecezji Rzymsko Unitskiej Brzeskiej Duchowieństwie...*, k. 1–13v.

Trudno jest wykazać zależności między pochodzeniem społecznym a obsadą klasztorów. Analiza kadr osobowych klasztorów ok. 1800 r. wykazała, że w czterech z nich nie było zakonników pochodzenia mieszczańskiego: w Brześciu, Hłuszczie, Rakowie, Sielcu. Brak jest przesłanek wskazujących, aby pochodzenie społeczne było kryterium doboru obsady w poszczególnych placówkach klasztornych. Wyraźnie jednak wpływało ono na możliwości kariery i miejsce w hierarchii zakonnej. Żaden z synów duchowieństwa unickiego nie był przełożonym, również nikt z 18 odnotowanych zakonników nie objął funkcji kaznodziei.

Odrębny problem badawczy stanowi wpływ pochodzenia społecznego na relacje w społeczności zakonnej. Jednym z aspektów możliwych do odtworzenia jest kultywowanie informacji o pochodzeniu społecznym w pamięci wspólnoty zakonnej. Podczas obrad kongregacji w 1667 r. w Wilnie polecono sporządzać listy zmarłych zakonników³⁵. Oprócz celów ewidencyjnych służyły one celebrowaniu pamięci modlitewnej. Próbę zebrania informacji o zakonnikach podjął Leon Kiszka³⁶, który zgromadził dane o ok. 409 zakonnikach. Zakres wiadomości w poszczególnych biogramach jest bardzo zróżnicowany. Wzmianki o pochodzeniu społecznym odnotowane w wybranych życiorysach koncentrują się na koligacjach z hierarchami Cerkwi unickiej. Przełożonego wileńskiego klasztoru Mikołaja Korsaka więzy pokrewieństwa łączyły z metropolitą Rafałem Korsakiem³⁷. Jozafat Dubieniecki z kolei był siostrzeńcem metropolity Antoniego Sielawy³⁸. W szlacheckim rodowodzie Bonifacego Januszkowskiego wskazano na bliskie pokrewieństwo z metropolitą Sielawą³⁹. Pafnucy i Józef Krupeccy byli braćmi biskupa przemyskiego Atanazego Krupeckiego⁴⁰. Benedykt Mokosiej Bakowiecki był bratem biskupa diecezji włodzimierskiej Józefa Mokosiej Bakowieckiego (1632?–1654)⁴¹. Benedykta Terleckiego więzy pokrewieństwa łączyły

³⁵ Congregacia XVII. Wileńska 1667 r..., s. 100.

³⁶ Biogramy zawiera część piąta rękopisu obejmująca strony od 239 do 486. O. Baran, *Rękopis Lwa Kiszki: struktura i treść źródła. Z dziejów bazylikańskiej historiografii przelotu XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, r. 3, 2005, s. 23–54.

³⁷ Й. Скрутен, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, t. 1, ЖОВКВА 1924, s. 286–287.

³⁸ Tenże, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, t. 2, ЖОВКВА 1927, s. 582.

³⁹ Tenże, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, t. 3, ЖОВКВА 1930, s. 506.

⁴⁰ Tenże, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, t. 4, ЖОВКВА 1932, s. 223.

⁴¹ Tenże, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, t. 2, s. 385; П. Кулаковський, *Писар, шляхтич і пастир: Біографія володимирсько-берестейського єпископа Йосифа Мокосія-Баковецького*

z biskupem chełmskim Metodym Terleckim (zm. 1649)⁴². Pamięć o powiązaniach rodzinnych potwierdza, że pełniły one ważną rolę w komunikacji i budowaniu relacji w staropolskim społeczeństwie. Tradycja rodzinna była znacząca przy podejmowaniu decyzji o wstąpieniu do bazylianów.

W pamięci wspólnoty zakonnej utrwalono również pochodzenie zakonników ze stanu mieszczańskiego, z rodzin wyróżniających się udziałem we władzach miejskich: Marcin Babiński (?–1667) był członkiem rady miejskiej w Chełmie⁴³. Euthymius Mihuniewicz był rajcą Nowogródka (?–1699 r.)⁴⁴, Andrzej Osipowicz (?–1712) był bratem burmistrza Wilna⁴⁵. W pamięci zakonników, jako pochodzący z patrycjuszowskiej rodziny Wilna, pozostał Sylwester Brażyc⁴⁶. Jako wyróżniający się pochodzący z elitarnych rodzin miejskich Mińska upamiętnieni zostali Joachim Ohilewicz i Helisaeus Borodzicz⁴⁷.

W katalogu sporządzonym w I poł. XVIII w., w którym umieszczone zostały adnotacje o ok. 315 zakonnikach informacje o pochodzeniu społecznym ograniczają się do koligacji z najważniejszymi przedstawicielami hierarchii unickiej – metropolitą i władzy państwa-króla. Melecy Doroszkowski „krewnym był księdza metropolity Żochowskiego najwięcej przy boku metropolity rezydencją się bawił”. Antonin Żółkiewski „urodzeniem swoim tykał się krwi Sobieskich, i król s. p. Jan III miał koligację pokrewności z domem Żółkiewskich, jako ten który z Żółkiewskiej urodził prędko był promowany na episkopię pińską, na którą mając przywilej sobie od króla Jana III nadany”⁴⁸. Brak informacji o zakonnikach pochodzących z elit mieszczańskich może potwierdzać, że w XVIII w. zakonników pochodzenia mieszczańskiego było mniej niż w XVII stuleciu.

Dominującą liczebnie grupą w społeczności litewskiej prowincji bazylianów byli zakonnicy pochodzenia szlacheckiego, którzy obsadzali wyższe urzędy oraz funkcje duszpasterskie wymagające kontaktów z wiernymi (kaznodzieja, nauczyciel). Pochodzenie szlacheckie mogło utrudniać prowadzenie pracy duszpasterskiej wśród wiernych. Skargi wnoszone przez zakonników w wizytacjach na wiernych i brak efektów pracy duszpasterskiej mogły być konsekwencją braku umiejętności doboru środków komunikacji adekwatnych do możliwości percepcji odbiorcy. Zakonnicy przetwarzali doświadczenia z szlacheckich domów rodzinnych i przystosowywali do różnych aktywności w działalności zakonu. Szlacheckie pochodzenie determinowało kierunek przeobrażeń Cerkwi unickiej w sferze kultury artystycznej. Wychowani w gustach kultury szlacheckiej zakonnicy stawali się pasem transmisyjnym kultury

---

(1595–1654), Львів, 2019, s. 141.

⁴² Й. Скрутен, *Життєписи Василян (Виймок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великоого)*, t. 2, s. 390.

⁴³ Tamże, s. 397; O. Baran, *Rękopis Lwa Kiszki...*, s. 41.

⁴⁴ O. Baran, *Rękopis Lwa Kiszki...*, s. 44.

⁴⁵ Katalog zmarłych osób..., k. 82.

⁴⁶ Й. Скрутен, *Життєписи Василян (Виймок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, w: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великоого)*, t. 3, s. 500; O. Baran, *Rękopis Lwa Kiszki...*, s. 41.

⁴⁷ O. Baran, *Rękopis Lwa Kiszki...*, s. 41–42.

⁴⁸ Katalog zmarłych osób..., k. 3.

elitarniej w społecznościach, w których prowadzili działalność duszpasterską i edukacyjną.

Porównanie z innymi zgromadzeniami w Rzeczypospolitej wykazuje, że przewaga liczebna zakonników pochodzących z rodzin szlacheckich była specyfiką litewskiej prowincji bazylianów. Fragmentaryczne dane dotyczące zgromadzeń zakonnych w Kościele obrządku łacińskiego wskazują na znacznie mniejszy udział w społecznościach zakonnych zakonników pochodzących ze stanu szlacheckiego. Było to najczęściej od 10–25% ogółu społeczności zakonnej, najczęściej jednak odsetek ten kształtował się na poziomie nie przekraczającym 20%⁴⁹. W rekrutacji zasadniczy udział mieli zakonnicy pochodzenia mieszczańskiego.

Analiza udziału poszczególnych stanów w klasztorze jezuickim w Braniewie (1569–1775) wykazała, że 59,1 % zakonników pochodziła ze stanu mieszczańskiego, 24% miało szlacheckich antenatów, 16,5 % wywodziła się spośród chłopów⁵⁰. W krakowskiej kongregacji kanoników regularnych laterańskich w II poł. XVII w. ze stanu szlacheckiego pochodziło 9,94%, a ze stanu chłopskiego 0,3% zakonników. W II poł. XVIII w. ze stanu szlacheckiego pochodził podobny odsetek (10,9%), natomiast odsetek pochodzących ze stanu chłopskiego wzrósł do 13,6%⁵¹. W prowincji polskiej franciszkanów konwentualnych w II poł. XVII w. zakonników pochodzących z mieszczan było 72,4%, ze szlachty 25%, a z chłopów 2,6%⁵². W latach 1679–1789 u karmelitów bosych ze środowiska wiejskiego pochodziło 25–30% i odsetek ten zwiększał się, natomiast ze stanu szlacheckiego pochodziło 18% populacji zakonników⁵³. Badania przeprowadzone dla cystersów w opactwie mogińskim wykazały, że w połowie XVII w. zakonników pochodzenia szlacheckiego było 21%. W klasztorze benedyktynów w Tyńcu profesii wywodzili się przede wszystkim z miast. Baza rekrutacyjna w niewielkim stopniu obejmowała stan szlachecki⁵⁴. Również wśród profesów dominikańskich konwentu krakowskiego w XVI w. i I poł. XVII w. ok. 80% stanowili mieszczanie⁵⁵. W kartuziach polskich w XVII–XVIII w. ok. 90% profesów stanowili kandydaci z miast⁵⁶.

Wybór zakonu bazylianów mógł być dla drobnej szlachty sposobem na szybką karierę, ale na to zjawisko brak jest potwierdzenia. Inne zgromadzenia stwarzały również szansę rozwoju, edukacji i awansu. Wybór bazylianów przez młodzież szlachecką świadczy o dużym rezonansie działalności bazylikańskich placówek klasztornych w recepcji społecznej.

⁴⁹ H. Gapski, *Rekrutacja do zakonów męskich w Polsce*, Lublin 1987, s. 113.

⁵⁰ Tamże, s. 106–107.

⁵¹ Tamże, s. 110.

⁵² Tamże, s. 111.

⁵³ Tamże, s. 112.

⁵⁴ Tamże, s. 107.

⁵⁵ H. Gapski, *Profesii dominikańscy konwentu krakowskiego w latach 1509–1650 (Na podstawie księgi profesji)*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Warszawa 1975, s. 667–670.

⁵⁶ Tenże, *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII–XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 35, 1987, nr 2, s. 119–120.

BIBLIOGRAFIA – REFERENCES

Archival sources:

Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie:

rkps 3704

Lietuvos valstybės istorijos archyvas:

f. 634, op. 3, sygn. 538

Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург:

f. 52, op. 1, nr: 56, 324, 377

Printed sources:

Arkheogra-fichesky sbornik dokumentov, odnosyashchiysya k istorii Severo-Zapadnoy Rusi, t. 12, Vil'na 1900.

Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne, ed. F. Frick, Warszawa 2008.

Studies:

Baran O., *Rękopis Lwa Kiszki: struktura i treść źródła. Z dziejów bazylikańskiej historiografii przelomu XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, r. 3, 2005, pp. 23–54.

Gapski H., *Rekrutacja do zakonów męskich w Polsce*, Lublin 1987.

Gapski H., *Profesi dominikańscy konwentu krakowskiego w latach 1509–1650 (Na podstawie księgi profesji)*, in: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, ed. J. Kłoczowski, t. 1., Warszawa, 1975, pp. 647–686.

Gapski H., *Rekrutacja kartuzów w Polsce w XVII–XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 35, 1987, nr 2, pp. 115–122.

Gil A., *Chełmska diecezja unicka 1596–1810: dzieje i organizacja*, Lublin 2005.

Kempa T., *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016.

Kulakovskij P., *Pysar, šliachtyč i pastyr: Biohrafija volodymyrsko-berestejskoho jepyskopa Josyfa Mokosija-Bakovečkoho (1595–1654)*, Lviv 2019.

Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.

Pidlypczak-Majerowicz M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.

Sahanowicz H., *Poglądy historyczne a świadomość obywatelska archimandryty wileńskiego Aleksego Dubowicza*, in: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 5: *Elity dawne i nowe*, ed. M. Kosman, Poznań 2005, pp. 79–85.

Skruteń J., *Żyttiepyssy Vasylijan (Vyjimok z rukopysnoho zbirnyka mytr. Lva Kyšky)*, in: *Analecta Ordinis Sancti Basillii Magni (Zapysky Čyna Sv. Vasylija Velykoho)*, t. 1, Žovkva 1924, pp. 105–130; 284–291.

Skruteń J., *Żyttiepyssy Vasylijan (Vyjimok z rukopysnoho zbirnyka mytr. Lva Kyšky)*, in: *Analecta Ordinis Sancti Basillii Magni (Zapysky Čyna Sv. Vasylija Velykoho)*, t. 2, Žovkva 1927, pp. 123–138; 376–401.

Skruteń J., *Żyttiepyssy Vasylijan (Vyjimok z rukopysnoho zbirnyka mytr. Lva Kyšky)*, in: *Analecta Ordinis Sancti Basillii Magni (Zapysky Čyna Sv. Vasylija Velykoho)*, t. 3, Žovkva 1930, pp. 496–520.

Skruteń J., *Żyttiepyssy Vasylijan (Vyjimok z rukopysnoho zbirnyka mytr. Lva Kyšky)*, in: *Analecta Ordinis Sancti Basillii Magni (Zapysky Čyna Sv. Vasylija Velykoho)*, t. 4, Žovkva 1932, pp. 219–236.

Wereda D., *Bazylianie jako biskupi Cerkwi unickiej w Rzeczypospolitej XVIII w.*, in: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, eds. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2012, pp. 37–58.

Wereda D., *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII wieku*, Siedlce 2014.

Zakon bazylikański na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych, eds. S. Nabywaniec, S. Zabraniak, B. Lorens, Rzeszów 2018.

